

POLITIKAI FEJLŐDÉS

A MÉLTÁNYOSSÁG POLITIKAELEMZŐ
KÖZPONT KÖZÉLETI MAGAZINJA



MÉLTÁNYOSSÁG
politikaelemző központ

ÓSZÖVETSÉGEK ÉS ÚJ SZÖVETSÉGEK

Megújulás vagy
permanens utóvédharc

Mitől lett sikeres hosszú
időn át, és elérte-e
határpontját a liberalizmus?

A POSZTLIBERÁLIS KORSZAKRÓL

MEGHALT A
LIBERALIZMUS!
ÉLJEN A
LIBERALIZMUS?

A KÖVETKEZŐ ÖTVEN ÉV LIBERALIZMUSÁT KÉNE KITALÁLNI!

VEZETŐI LÁBJEGYZET

A híres politikatudós, Robert Dahl egyik könyvében arról ír, hogy a mai ideológiák (a „mait” pár évtizeddel ezelőttinek kell értenünk) „elbájolóan 19. századiak”. Ő azt érti ez alatt, hogy az ideológiák nagyjából ma is ugyanolyanok, mint két évszázaddal korábban.

Ez nem kis kritika, de mi megtoldjuk még egy kritikával.

Ugyanis a mai ideológiáknak nem (csak) az a bajuk, hogy önmagukban nem sokat fejlődtek az elmúlt másfél évszázadban. Ennél nagyobb baj is van. Mégpedig az, hogy egymásra nemigen tudnak reflektálni, vagy ha reflektálnak, akkor a másik eszmét jószerivel csak negatív címkékkel képesek ellátni.

Egy plurális és nyitott világban nem luxus ez? Szerintünk luxus. Épp ezért különös gondot fordítunk arra, hogy e számunkban más-képp közelítsünk az eszmékhez, közülük is döntően a liberalizmus-hoz. Nem az érdekel minket, jó eszme-e a liberalizmus és igaza van-e, hanem az, hogy milyenek a szövetségesei, mikor, kikkel és miért egyesül.

A 19. század óta a liberalizmus szuper-ideológia, de mára – s épp a szövetségkötés mai formája miatt – mintha megtört volna a varázs. Vajon található-e új szövetségest a liberalizmus, amelynek segítségével úrrá lehet mai problémáin? Többet között erről szól a Politikai fejlődés új száma.



Csizmadia Ervin

**A Méltányosság Politikaelemző
Központ igazgatója**



TARTALOM

04

A posztliberális
korszakról

08

Meghalt a
liberalizmus!
Éljen a
liberalizmus?

12

Liberalis-
konzervatív Babel

16

Liberalizmus és
szövetségesei



A POSZTLIBERÁLIS KORSZAKRÓL

Csak a pluralizmus problémájával szembenező posztliberális politikai gondolkodás fejlődésétől remélhetjük, hogy sikerül megmenteni és megújítani mindazt, ami értékes a liberális gondolkodásban és gyakorlatban” Fogalmazott John Gray a Liberalizmus című kötetének utolsó fejezetében, 1994-ben. Ez gyakorlatilag a kötet zárógondolata, és az ad neki sajátos pikantériát, hogy a most megjelent kötetének baljós következtetéseiből az derül ki, hogy az idézetben megfogalmazott remény az elmúlt harminc év során fokozatosan elpárolgott.

A '94-es kötet egyébként Gray 1986-os könyvének újrakiadása, amelyben a szerző egy átfogó és eredeti értelmezését adta a liberalizmus történeti fejlődésének. Ezt töltötte meg 1994-ben egy zárófejezettel, melynek helyzetértékelése igencsak elütött az aktuális korszellemtől. Az

uralkodó világértelmezést leginkább a történelem vége kitételrel ragadhatjuk meg a legplasztikusabban, mely a liberalizmus győzelmének mottójává vált a kilencvenes években, és akkoriban nemcsak Fukuyama, hanem mindenki úgy gondolta, hogy tényleg ez a harc volt a végső, és a liberális demokrácia akadálytalanul elindulhat világhódító útjára. És mi tagadás, el is indult. A demokrácia-indexek is azt mutatták, hogy a demokrácia megállíthatatlanul terjed, sokáig tényleg úgy tűnt, hogy a rivális nélkül maradt Nyugati modell egyeduralgódóvá válik, és semmi nem állíthatja meg a térnyerését.

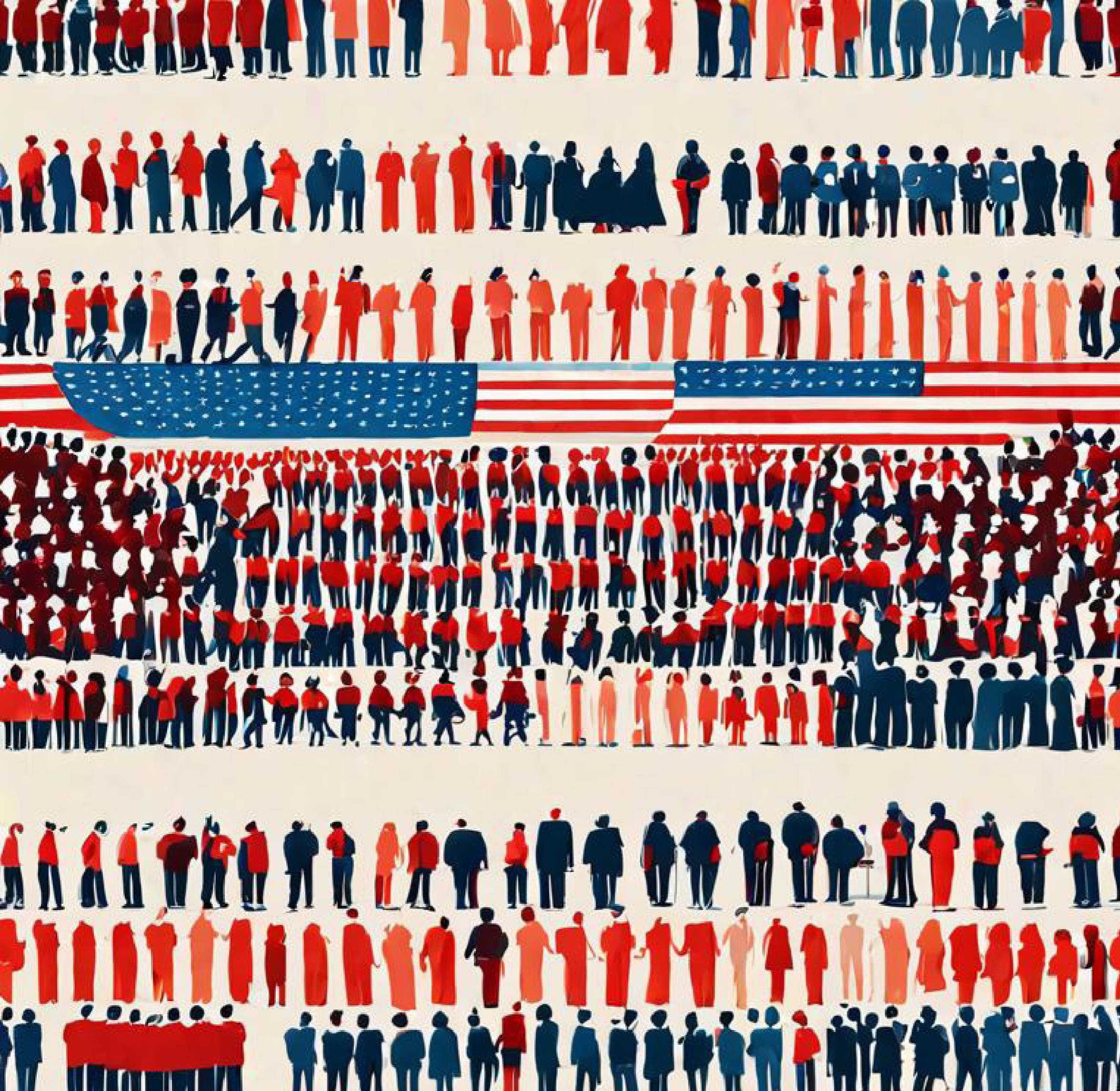
Jellemző, hogy manapság nagyságrendekkel többet idézik Fukuyamát, mint akkortájt, többnyire azért, hogy a fejére olvassák, hogy mekkorát tévedett. De eme tevékenységre (fejreolvasás) keveseknek van akkora erkölcsi/intellektuális kreditje, mint Graynek – alkalmanként meg is teszi.

Ő ugyanis akkor '94-ben, a liberál-optimizmus zenitjén, korántsem volt olyan derűlátó a liberális világrend jövőjét illetően, mi több, egyenesen úgy fogalmazott, hogy a liberalizmus a modern kor világfelfogása volt, mely a posztmodern korban már tarthatatlan.

Mégpedig azért, mert a liberalizmus eredendő eredője/motorja, a felvilágosodás nagy projektje végleg kifulladt. Már a kora modern korban az volt az alapkérdés, hogy hogyan teremthető meg az a feltételrendszer, melyben az egymással rivalizáló és gyakran összeegyeztethetetlennek tűnő világnézetek békében együtt élhetnek. A felvilágosodás nagy terve, ígérete, az volt, hogy e feltételrendszer képletét kidolgozza, megteremti, kivajúdjá. Mivel ez máig nem történt meg – Gray állítása szerint – a felvilágosodás nagy terve kudarcot vallott. A liberalizmus tehát döglött lovon ül, és nem hajlandó tudomást venni róla.

Filozófiai alapokon nyugvó érvelés mentén jut arra következtetésre, hogy a felvilágosodás-projekt kifulladt, és meg van győződve arról, hogy ezen a Szovjetunió bukása sem változtat, sőt, amit mindenki a történelem végének lát, az valójában a történelem feltámadása.

Ezeknek a gondolatoknak a kilencvenes évek közepén teljes értetlenség volt az osztályrésze. És ezen az sem sokat segített, hogy voltaképpen nem temetni jött a liberalizmust, hanem arra hívta fel a figyelmet, hogy megújulásra szorul. A fenti idézettel összhangban azt a ambiciózus penzumot róttá ki a kortárs gondolkodók számára, hogy a „posztliberális gondolkodásnak szembe kell néznie a pluralista kihívással: meg kell találnia azokat az intézményeket, amelvek mind az államok között,



mind pedig az államokon belül megteremtik kulturális sokféleség békés érvényesülésének keretét”. Most némi intellektuális nagyvonalúsággal tekintünk el attól az apró ellentmondástól, hogy ezzel gyakorlatilag újrafogalmazta a felvilágosodás alapvető tervét, és vessünk inkább egy pillantást arra, hogy Gray szerint menyiben sikerült reflektálnia a nyugati szellemi elitnek, a harminc évvel ezelőtt megfogalmazott kihívásra. A válasz rövid és egyszerű: semennyire sem. Legalábbis ez derül ki a szerző új kötetéből (Az új Leviatánok: gondolatok a liberalizmus után), melyben az elmúlt években megjelent esszék átdogozott formában lettek kötetbe szerkesztve. Ebből az derül ki, hogy ahelyett, hogy közelebb jutottunk volna a fent említett probléma megoldásához, épp távolodunk tőle.

Ugyanis amikor a nyugati elit észlelte, hogy a világ letér a liberális forgatókönyv által előírt útról, egy „hiperliberális projektbe” kezdett (woke mozgalom), és azt várja el az emberektől, hogy elszakadva a múltjuktól és hagyományaiktól, a semmiből teremtsék újra identitásukat.

A posztliberális korszak kontúrjai Gray új könyvében sem lettek kontrasztosabbak, mint a harminc évvel ezelőttiben, mindazonáltal a általa felvillantott jövőkép meglehetősen sötét, amelyben még a globális anarchizmus képe is meg-megvillan. A szerző újra és újra beültet minket egy olyan hintába, amelyben a metafizika és az aktuálpolitika váltogatja egymást, ugyanakkor ezáltal sem az értekezés, sem az elemzés módszertana nem érvényesül maradéktalanul.

Egy dolgot viszont mindenképpen megtanulhatunk Graytól, a korábban kigondolt világ-forgatókönyvek már valóban nem működnek, a posztliberális korszak – akár tetszik, akár nem – beköszöntött, és ha nem leszünk képesek a kultúrák együttélésének elméleti feltételrendszerét megteremteni, tehát a liberális világrend eszmerendszerét meghaladni és megújítani, akkor nehéz idők jönnek, és a következő évtizedekben permanens utóvédharcra kényszerülünk.

MEGHALT A LIBERALIZMUS! ÉLJEN A LIBERALIZMUS?

A liberalizmusról szóló viták az utóbbi években mintha kimentek volna a divatból Magyarországon. Úgy tűnhetett, ha nincs párt ami képviselje, nem is érdemes foglalkozni vele. Elvégre a liberalizmus fogalma adott? Mi nek beszélni róla, ha Locke, Smith, Keynes és Hayek már mindent elmondott? Persze ha azt vesszük, hogy a legtöbb ember számára a liberalizmus kérdése a hétköznapi életben annyit jelentett, hogy legalizálják-e a könnyű drogokat vagy sem, támogassuk-e a meleg házasságot, vagy sem, esetleg hogy a kis állam vagy a jóléti állam az üdvözítőbb, akkor nem is csoda, hogy egy emberként kapták fel a fejünket, amikor Orbán Viktor 2014 nyarán meghirdette az illiberális államot. Hogy mit akar a liberalizmussal? Meg a demokráciával? Meg úgy általában? Fogták a fejüket, és nem értették, hogy a liberalizmus szerepéről szóló vita a szemük előtt születik ujja, kissé húsbavágóbb formában, mint hogy hány év járjon egy füves cigiért.

Merthogy az illiberális állam gondolatának lényege, hogy a liberális demokrácia szinonimájává vált demokráciának a Fidesz szerint nem liberális elvek mentén kellene szerveződnie.

Ami a liberalizmus súlyos kritikája, s mint ilyen, a rendszerváltás óta lényegében tabu. Demokratikus politikus ilyen nem tesz, hangzott el újra meg újra, ez a megállapítás azonban ki is me-

rítette Orbán Viktor ellenfeleinek hozzájárulását a kérdéshez. Az, hogy miért jutott el oda a liberalizmus, hogy tömegek fordultak el tőle nem merült fel. Az meg végképp nem, hogy a liberalizmust esetleg épp a híveinek kéne megújítania.

Azonban a liberalizmusra egy statikus, állandó fogalomként gondolunk, nem valami olyasmira, amivel kísérletezgetni lehet. Ez azonban többé már nincs így.

A politikatudomány berkein belül egyre többen írnak, a liberalizmus újragondolásáról. Ennek példája Samuel Moyn amerikai történész hamarosan elérhető új könyve, amelynek célja, hogy megtörje a liberalizmusról szóló beszéd dogmatikus mivoltát.

A Yale professzora könyvében azt állítja, hogy a liberalizmus a hidegháború alatt korábbi felvilágosodás korabeli értelmezése ellen fordult, s újraformálta azt, teljesen új értelmet adva neki. Amit ma liberalizmusként ismerünk, egy gondolati forradalom eredménye, amit egy márényi értelmiség vitt véghez. A 40-es 50-es években ugyanis kialakult egy új dichotómia, amely a szabad világ védelmezését állította szembe a totalitárius birodalmakkal. Ez aztán a 90-es évek rendszerváltásaitól, az iraki háborúig megszólalásig hasonló forgatókönyveket eredményezett. Donald Trump 2016-os hatalomra kerülése egy olyan diskurzust nyitott meg a liberalizmusról, ami legutoljára a második világháborút követően volt tapasztalható. A szerző, az Orbán Viktor által is fogadott Patrick Deneen amerikai politológusnak A liberalizmus kudarca című könyvére adott reakciók kapcsán szemlélteti hogyan működik a liberalizmus önvédelmi mechanizmusa, ami legalább annyira irányul az amerikai baloldal, mint a jobboldal



ellen (hiszen az új liberalizmus szülte a neoliberalizmust, és a neokonzervativizmust is). Akí a liberalizmus "helyes" hidegháborús értelmezését kritizálja (függetlenül attól, hogy a liberalizmusnak történelmileg más inkarnációi is léteztek), az valamiféle reakciós, vagy forradalmi alternatívát kíván helyette. Moyn szerint ez a védelmi mechanizmus rámutat arra, hogy a liberalizmusban a legnagyobb kárt, saját maga, azaz a hidegháborús értelmezése tette. A liberalizmus azért nem képes visszaszerezni korábbi hatását, mert jelen formájában nem mozgatja meg a közösség fantáziáját, nem reagál valós problémákra, s nem kínál új megoldásokat.

A megoldás ugyanis nem a jelenlegi verzió tíz körömmel történő védelmezése a változástól, vagy visszatérés a liberalizmus egy korábbi változatához, hanem annak alapvető újragondolása, akár csak a 40-es években, amikor kialakult a liberalizmusnak az az értelmezése, hogy a szabadságot mindenáron meg kell védeni az állam túlzásaitól, s a zsarnokság minden formájától.

S hogy miben nyilvánult meg a hidegháborús liberalizmus mássága a korábbi verzióhoz képest? Míg a korábbi liberálisok nem szívlelték a demokráciát, ám idővel utat engedtek neki, addig a hidegháborús liberalizmus nem tudott mit kezdeni a demokráciával, kiváltképp a többségi demokráciával.

A 19. századi liberalizmus a szabadság és egyenlőség jelszavait tűzte zászlajára, a hidegháborús liberalizmus azonban ehhez képest szerényebb célokat fogalmazott meg. Míg a 19. századi liberalizmus célja az egyén felszabadítása volt, addig a hidegháborús liberalizmusé a szabadság fenntartása bizonyos toábbfejleszthetetlen keretek között. Az állam feladata például megvédeni az egyén szabadságát a liberális demokrácia keretein belül, máskülönben, az egyének a társadalmi egyenlőtlenségek következtében a szabadság helyett a kenyeret (autoriter politikusok által ígért bizonytalan jólétet) választották volna. De az egyént a túlzott szabadságtól, és a nagyobb egyenlőség követelésétől is meg kellett védeni, hiszen az a piacgazdaság alapjait rengette volna meg. Ugyanakkor a piacgazdaság védel-



mében kellett az egyént megvédeni az állami túlterjeszkedésétől is. Így vált az új liberalizmus az állam kiterjedésének méricskéléséről szóló ideológiává. Nem csak a demokráciával fordult szembe azonban az új liberalizmus a szerző szerint, hanem a történelemmel, s a fejlődés gondolatával is. Mivel a liberalizmus elveit abban a formában kellett megőrizni, amiben újrafogalmazták, így nem csak változtatásnak, hanem a progresszióknak sem volt tere.

A szerző olvasatában ebből az következik, hogy a liberalizmus akkor tudja visszavenni korábbi pozícióit, ha újra lesz mondanivalója a szabadság és egyenlőség kérdéseiről, napjaink társadalmi kontextusában.

Moyn könyve a liberális politikai gondolkodás egy szűk időszakát mutatja be néhány prominens alakján keresztül (pl. Isaiah Berlin, Karl Popper, Hannah Arendt) azért, hogy újra-gondolja azt. Ami a legfőbb értéke a műnek, függetlenül attól, hogy mit gondolunk a szerző liberalizmus-kritikájáról. A könyv ugyanis

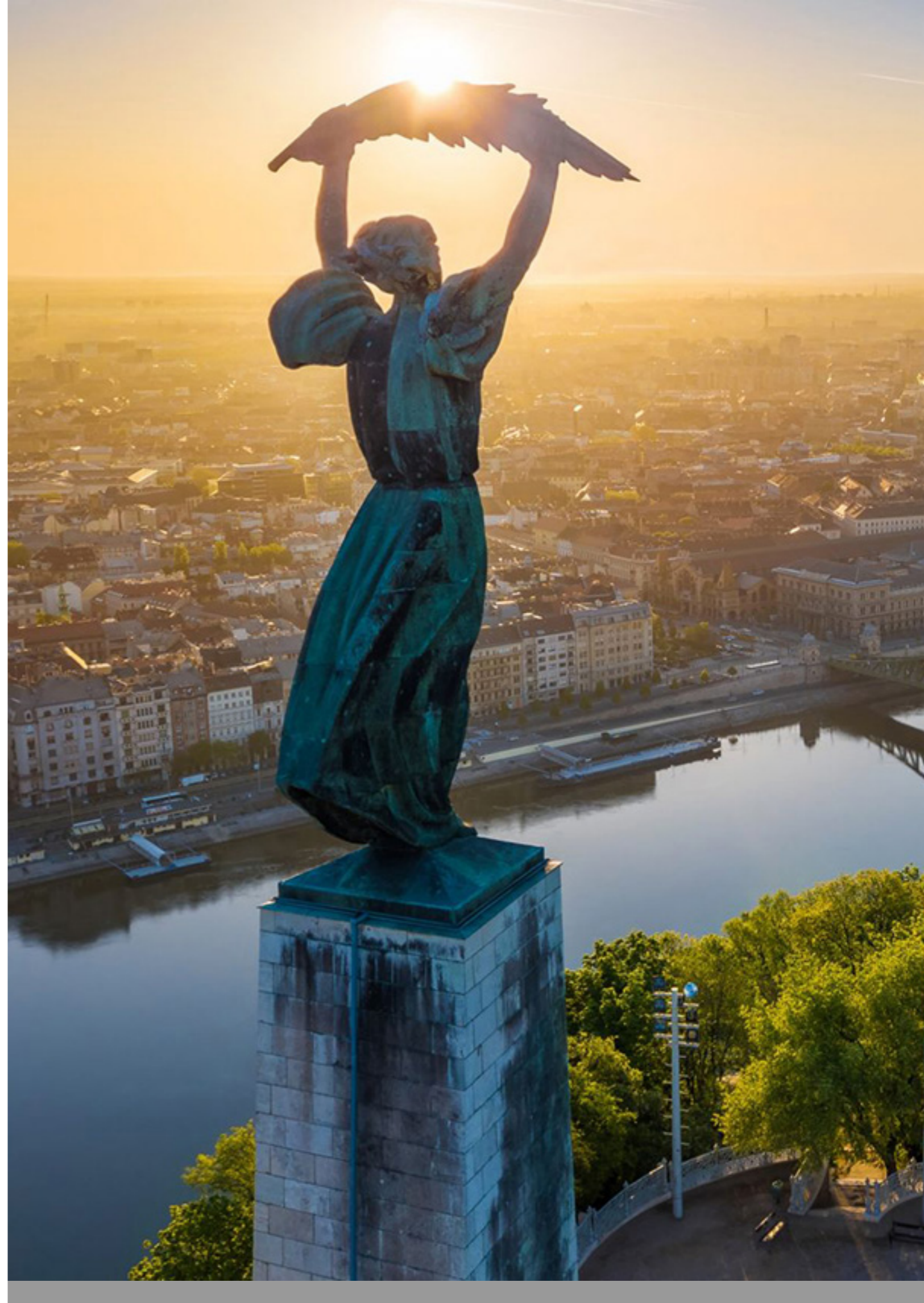
rámutat arra, hogy még, ha tudományos és társadalmi konszenzus is van bizonyos kérdések kapcsán, akkor sincsenek szent tehének. Minden témát lehet, és érdemes is időről időre újra, sőt, tovább gondolni.

A történelemnek e tekintetben sincs vége. A liberalizmus és demokrácia fogalmaink éppúgy változnak, ahogy a geopolitikai erőviszonyok is átértékelődnek jelentős történelmi fordulópontokat követően.

Ilyen szempontból a könyv az Orbáni liberális demokrácia/liberalizmus kritikát is új fénybe helyezi. Ha elfogadjuk ugyanis, hogy akár alapfogalmakat is újraértelmezhetünk, akkor az illiberális demokrácia, kereszténydemokrácia stb. néven futó gondolat kísérlet sem rendkívüli, legfeljebb annyiban, hogy politikai, s nem politikaelméleti konstrukció. Ennek elfogadása nem azért kockázatos, mert adott esetben a liberalizmus jelen interpretációjától eltérő, akár ellentétes választ adhat, hanem, mert lépés kényszerbe hoz minden egyéb szereplőt. Igaz, idehaza egyenlőre még nem látszik túl nagy tolongás akár a liberalizmus, akár a demokrácia (újra)definiálására.

Lépten nyomon hallani, hogy európaiak vagyunk, nyugatosok vagyunk, demokraták vagyunk, épp csak azt nem tudjuk mit is jelent ez a hétköznapi szintjén. Mit jelent ez Magyarországon 2023-ban, és mennyiben más ez a fővárosból nézve, mint egy zsákfaluból? Valaha a nagy ideológiák identitásformáló erővel bírtak. A globalizáció, a kapitalizmus, az emberi jogok kiterjedése számtalan olyan korlátot eltörölt, ami anno társadalomformáló erővel bírt, és megszámlálhatatlan új akadályt emelt. Mégis ugyanazon címkéket használjuk ötven, száz év óta a legnagyobb természetességgel, bele sem gondolva tényleges jelentés tartalmukba, vagy abba, hogy akár mi is hozzájárulhatnánk ezek alakításához. Ami valahol logikus is, hiszen, azok, akik ezeket hangoztatják, egy elérni vágyott ideál után futnak. Csakhogy ahogy Moyn könyve is rámutat, elképzelhető, hogy ezek már nem érvényesek.

Ahelyett, hogy a hidegháborús liberalizmust, vagy akár annak egy korábbi változatát keressünk, lehet, hogy a következő ötven év liberalizmusát kéne kitalálni.



LIBERÁLIS-KONZERVATÍV BÁBEL

XIX. század és a XX. század eleje is a liberálisok és a konzervatívok harcáról szólt.

Azzal azonban, hogy a liberalizmus szinte totális győzelmet aratott Nyugaton, szép lassan az alapvető liberális elvek elfogadottá váltak, és sokszor kifejezetten régi, hagyományos tézisekké váltak.

Elég csak az amerikai Alkotmányra gondolni: a maga korában a legprogresszívabb dokumentumnak számított, a liberalizmus elveire épült, elutasítva a kortárs konzervatív eszméket, de mára már lassan 250 éves lesz, az amerikaiak pedig hasonlóan szent hagyományként kezelik, mint akár a konzervatív keresztények a Bibliát.

Szinte közhelynek számít manapság, hogy a liberalizmus válságban van. Ennek több okára rávilágítottunk már a Méltányosságnál: például a liberálisok nem találtak (és sokáig nem is igazán kerestek) megoldást a posztmodern kor kihívásaira és nem figyeltek eléggé a néptől érkező igényekre. Mindezek mellett azt sem szabad elfelejteni, hogy a liberalizmus megújulásának egyik gátja a konzervativizmushoz kötődő tisztázatlan viszony.

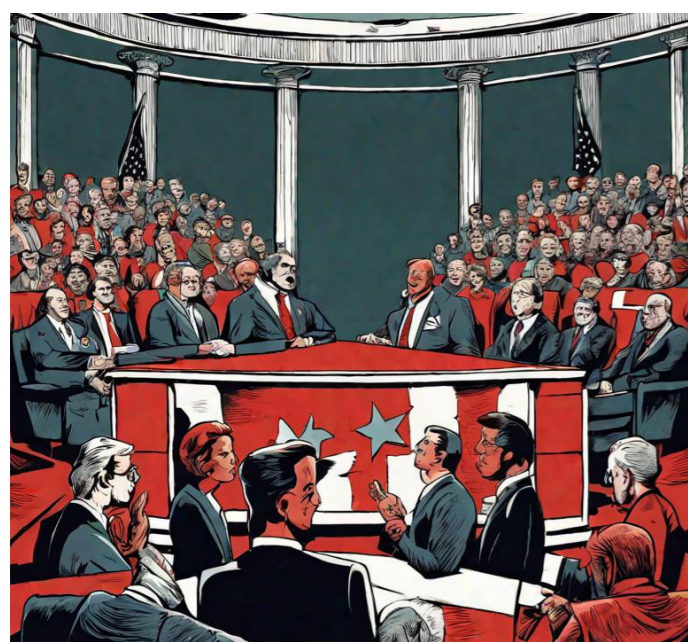
A probléma gyökere az, hogy a liberalizmus megöregedett: több mint kétszáz éves lett az ideológia.



got. Nem véletlen azonban, hogy a neoliberalizmus szinte szinonimává vált a neokonzervativizmussal, azaz a liberális megújulás egyik kulcsa éppen az volt, hogy a konzervatívokkal léptek szövetségre a szabadelvűek.

Ez a szövetség első ránézésre egészen meglepőnek tűnhet, hiszen ez a két ideológia versengett egymással a modern ideológiák kialakulásának hajnalától kezdve, és tulajdonképpen a

A XX. század második felére a nyugati országokban a liberális elvek már olyannyira bevetek lettek, hogy tulajdonképpen a „régiszer” épült már rá. Míg a liberalizmus korai időszakában a bevett szokások átgondolása és felülírása mellett rántott kardot, addig a XX. század második felére éppen a bevett liberális elvek védelméért küzdött. A konzervatívok pedig ezzel egy időben beismerték a vereségüket, elfogadták a liberális alapelvek primátusát,



Ez alatt az idő alatt elképesztő sikereket aratott: mind Nyugaton és több más régióban is a liberális politikai berendezkedés (a modern demokrácia) lett az etalon, a liberális társadalmi elvek (jogállamiság, kisebbségek tisztelete és védelme, szólásszabadság, szekuláris állam, stb.) szinte vitathatatlanná váltak Európában és Észak-Amerikában.

Ez az első győzelem is lassan százéves lesz Nyugaton, gyakorlatilag nem élnek már olyanok, akiknek személyes emlékeik lehetnek a nemliberális nyugati társadalmi berendezkedésről. A liberális diadalmenet legutóbbi szakaszában (a '70-es-'80-as-'90-es években) már a neoliberalizmus vált domináns ideológiává, ami egyfajta megújulásról tesz tanúbizonysá-



és az lett a céljuk, hogy a már elfogadott liberális elveket védjék más ideológiák (pl. a szocializmus) támadásaival szemben.

A liberalizmus tehát hagyománnyá vált Nyugaton, így a liberálisok a hagyomány őrzői lettek, a hagyományőrzés pedig konzervatív tevékenység, ezáltal logikus lett, hogy a liberalizmus és a konzervativizmus közötti ellenségeskedést szövetség váltotta fel.

Ez a szövetség eredményeket hozott a '80-as években, és még utána is dominálni tudta a nyugati gondolkodást, de a mai problémák szempontjából a liberalizmus számára károsnak bizonyult.

A két ideológia tulajdonképpen összekuszálódott, megkülönböztethetlenné vált. Jól mutatja ezt, hogy sok konzervatív politikus ma azt tűzte a zászlajára, hogy a régi jó liberális értékeket visszaállítsa a politika közepére. Például Nyugaton sok konzervatív a szólásszabadság mellett tör lándzsát, amikor a „woke” ideológia egyes csoportok érzékenységét védené.

A liberalizmus helyzetét tovább nehezíti, hogy a konzervativizmushoz való közeledés abba a helyzetbe terelte, hogy régi vívmányait védje.

Ha egy ideológia ilyen védekező szemléletre épít, akkor – ahogy korábbi elemzéseinkben is rámutattunk – nagyon nehéz az új trendekre, impulzusokra reagálni és valóban megújulni. Míg a konzervatívoknak jól áll, ha régi hagyományokat próbálnak megvédeni, a liberalizmus fejlődését ez a szövetség megállította, és szép lassan a nyugati liberálisok beolvadtak a konzervativizmusba.

Ez a kavarodás mind a politikusok, mind a polgárok fejében elég nagy káoszt teremtett, aminek egyik eredménye, hogy a liberális erők szavazókat veszítettek, mivel a konzervatív pártok egyébként is kiálltak a klasszikus szabadelvű értékekért, a liberálisok pedig nem tudtak újat kínálni. Ezért a liberalizmus egyik legfőbb kihívása ma, hogy ezt a bábeli káoszt feloldja, de közben hű maradjon önmagához.





LIBERALIZMUS ÉS SZÖVETSÉGESEI

Témánk a liberalizmus. De nem a megszokott nézőpontból. Hanem annak szövetségi politikája felől.

Acton nyomán az lesz a fő állításom, hogy még a legidőtállóbbnak és legerősebbnek tűnő eszme, a liberalizmus sem önmagában erős, hanem azért, mert időről időre megnyeri magának más eszmék képviselőit.

Ugyanakkor a fenti idézetben Acton nem csak a szervezetek pozitívumaira, de a szövetségi politikában rejlő veszélyekre is felhívja a figyelmet. Ebben az írásban (leszámítva az utolsó részt) a lehetséges veszélyekről kevés szó esik majd. A tanulmány célja felhívni a figyelmet arra, hogy egy (önmagában sem gyenge) eszmekört igazából a más eszmékkel való szervezetkezés képessége tesz naggyá.

Külön érdekesség, hogy a liberalizmus nem csak olyan eszmékkel tud szövetséget kötni, amelyek eredendően közel állnak hozzá. Látni fogjuk, hogy az esetek többsége ilyen.

De vannak olyan esetek is, amikor olyanokkal szervezetkeznek (vagy szervezetkeznek vele más eszmék), amelyek látszólag távol állnak tőle, olykor ellentétben állnak vele.

Tipikus példa erre, amiről Francis Fukuyama számol be unalomig idézett tanulmányában, 1989-ben. Ebben az írásban a szerző arról beszél: a liberális demokrácia 1990-es győzelmét nem csak az tette lehetővé, hogy a liberális demokrácia hívei győztek a más ideológiákat vallók fölött. Hanem az is, hogy addigi fő vetélytársai, a szovjet elíttek, nem gátolták meg ezt a győzelmet. Ez az előzékenység persze a szovjet elíttek részéről – ma látjuk – nem egy tiszta és elvi szövetség volt, sokkal inkább kényszerűség. De a liberalizmus e nélkül nem győzhetett volna. Fukuyama írásának tehát nem csak az a fő gondolata, hogy – mint min-

denki ismételteti – a történelemnek vége, hanem az, hogy a liberalizmus (mindegy milyen, de) szövetségesek nélkül nem tudott volna olyan eredményeket elérni, mint amilyeneket elért.

Ebben az írásban ezt a szövetségesek segítségével megújuló liberalizmust vizsgálom. Nem foglalkozok állást abban a kérdésben, hogy a liberalizmus helyes ideológia-e. Továbbá távol áll tőlem, hogy a liberalizmus elméleti tanaihoz szóljak hozzá, illetve értékeljem magát a liberális doktrínát. Az elmélettel kapcsolatban csak annyi megjegyezni valóm van, hogy a liberális elmélet mindig is nagyon mélyrehatóan elemezte a társadalmi valóságot. Nem tisztem állást foglalni abban a kérdésben, hogy a mély elemzés vajon minden esetben igaz elemzés-e.

A lényeg, hogy az elméleti alapozás és a szövetségkeresés között összefüggés van: csak az az eszme tud szövetségeket kötni, amely önmagában is erős, ami másokat követésre ösztönöz. Azok az eszmék, amelyek például már abban sem biztosak, hogy ők ideológiák (és sokkal inkább tekintik magukat életformának vagy életérzésnek) nehezebben jutnak el odáig, hogy másokkal szövetségre lépjenek.



18

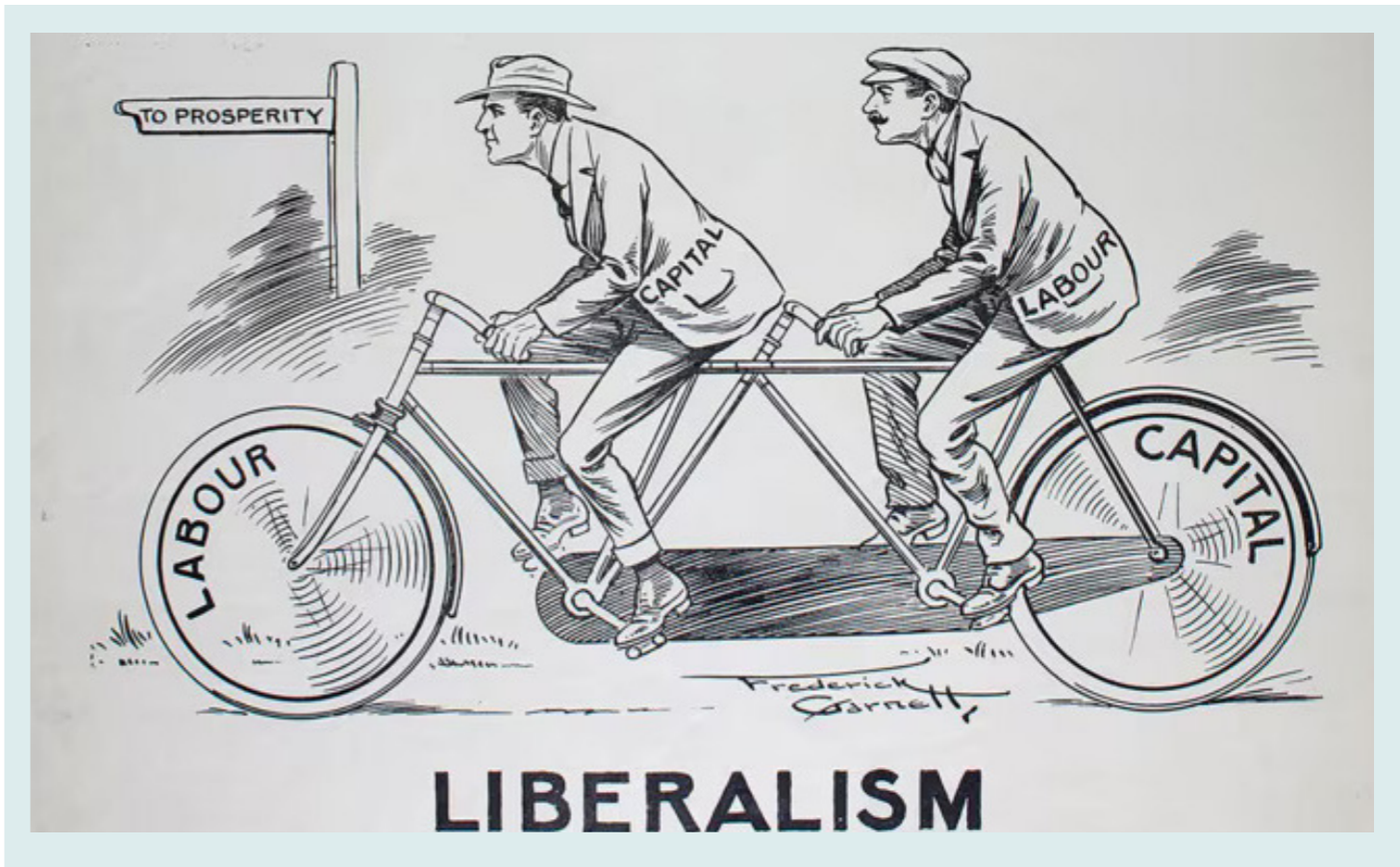
Tanulmányomban négy korszakot mutatok be, amelyben a liberalizmust jól megválasztott szövetségi politikája segítette győzelemre. Az első: a liberalizmus és a nacionalizmus szövetsége a 19. században. A második: a liberalizmus és a demokrácia szövetsége a 20. század elején. A harmadik: a liberalizmus és a keresztény- és a szociáldemokrácia szövetsége 1945 után. Végül a negyedik: a liberalizmus és a kozmopolitizmus szövetsége az elmúlt két évtizedben. Már most jelzem, hogy bár fontosnak tartok egy negyedik szövetséget is (a liberalizmus és a konzervativizmus szövetsége az 1980-as és 90-es években, a neoliberális politikai fordulat képében), ennek a szövetségnek az elemzését ezúttal nem végzem el. Az ok abban van, hogy ez a szövetség bármennyire is fontos volt, érzésem szerint a többi négyhez képest kisebb jelentőségű. Az olvasót ebben a tekintetben a hatalmas szakirodalomból Robert Ledger átfogó munkájára utalom. <https://www.routledge.com/Neoliberal-Thought-and-Thatcherism-A-Transition-From-Here-to-There/Ledger/p/book/9780367349417>

Visszatérve a négy szövetségkötésre, ezekkel kapcsolatban három előzetes megállapítást teszek:

Az első: a liberalizmus a pártpolitikában nem feltétlen erős, és cikkem nem is a pártpolitikára, sokkal inkább a szellemi szférára irányul. Ez utóbbiban szinte töretlenül kimutatható a liberalizmus szerepe, sőt: csak ebben a szférában láthatjuk ezt. Ezt a közvéleményben gyakran liberális mainstreamnek nevezik, s valóban így van. De ezt a liberalizmus nem csak magának, hanem társeszméinek is köszönheti.

A második: a liberalizmus sikerét az biztosítja, hogy – a látszattal ellentétben – van ajánlata a nép számára. Bár nagyon sok tudós úgy gondolja, a liberalizmus – legalábbis korábbi szakaszaiban – arisztokratikus eszme, ez nem pontos kifejezés, mert a néptől való távolságot hangsúlyozza. Ezzel szemben látnunk kell, hogy a liberalizmus – persze változó népfogalom mellett – törekszik a társadalmon belüli integráció megteremtésére. Ez különösen az első két szövetségkötési korszakában (nacionalizmus, demokrácia) mutatható ki, és a harmadik korszaktól kezdve határozottan gyengül, hogy mára a kozmopolita liberalizmus korábbi pozícióit veszélyeztesse.

A harmadik: a liberalizmus fejlődéstörténetében az újabb szakaszok mindig a régebbi sza-



kasz vívmányainak fenntartására törekedtek. Amikor a liberalizmus kiegészült a demokráciával, megmaradt a nemzetállam tisztelete. Amikor 1945 után a liberalizmus a kereszténydemokráciával szövetkezett, a korábban – a demokrácia dominanciájával – létrejött liberális demokrácia kiterjesztése volt a fő jelszó (igaz, már ekkor megjelent az a gondolat, hogy ezt a nemzetállam rovására kell tenni). Az 1980-as évek végén fordul a kocka, mert a liberális elem kerül fölénybe, de ez egyben kiteljesíteni is látszik a demokráciát. Végül a kozmopolitizmus korában a klasszikus liberális elvek alapvető tekintetben átalakulnak, ami oda vezet, hogy a liberalizmus a korábbiakkal való folytonosságot csak nehezen (ha egyáltalán) tudja biztosítani. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a kozmopolitizmus az első szövetséges, amely nem csupán erősíti, de legalább ilyen mértékben komoly konfliktusokkal is terheli a liberalizmust. Hogy hogyan, arról írásom utolsó részem mondjuk el néhány összefüggést.

A liberalizmus-nacionalizmus szövetség

Módszertani értelemben világossá kell tennünk, hogy a liberalizmus szövetségkötési politikájában kétféle modellt láthatunk az említett öt korszakban. Az első modell, amikor a

liberálisoknak legalábbis egy része szinte ugyanazokból áll, mint a szövetséges eszme képviselői. Ilyen az öt közül csak az első esetben volt, amikor a liberalizmus szorosán összefonódott a nemzetállammal. A másik négy esetben ez az egybeesés nem szükségszerű. Ennek előre bocsátásával nézzük, miképpen jellemezhetjük liberalizmus és nacionalizmus szövetségét. Az első, amit hangsúlyozni kell, hogy a liberalizmus a 19. század előtt nem tudott még felmutatni olyan befolyásos szövetségest, mint a nacionalizmus. Ennek oka a már említett arisztokratizmus, valamint az a tény, hogy a liberálisok az eszme fejlődésének korai korszakában még nem találkozhattak a nacionalizmus eszméjével. Ha megnézzük a liberalizmus atyjának, John Locke-nak a munkásságát, abban ez a nacionalizmus még nemigen jelentkezik. A 19. században viszont már igen, és a szövetségkötés igazolását abban látjuk, hogy a liberalizmusnak szüksége volt arra, hogy a felső rétegen túlra is terjeszkedjék. Ez az a korszak, amikor a választójog kiterjesztése (például Angliában) megindul, de persze még csak a kezdeti lépéseket teszi meg. Nincs itt még szó mai értelemben vett demokráciáról, de arról igen, hogy a liberalizmus olyan eszmeként tételezi magát, amely integráló erővel bír akár olyan rétegek

19

számára is, akiknek még nincs választójoguk. Edmund Fawcett-nek a liberalizmus történetéről írott könyve ebből a szempontból nagyon pontos:

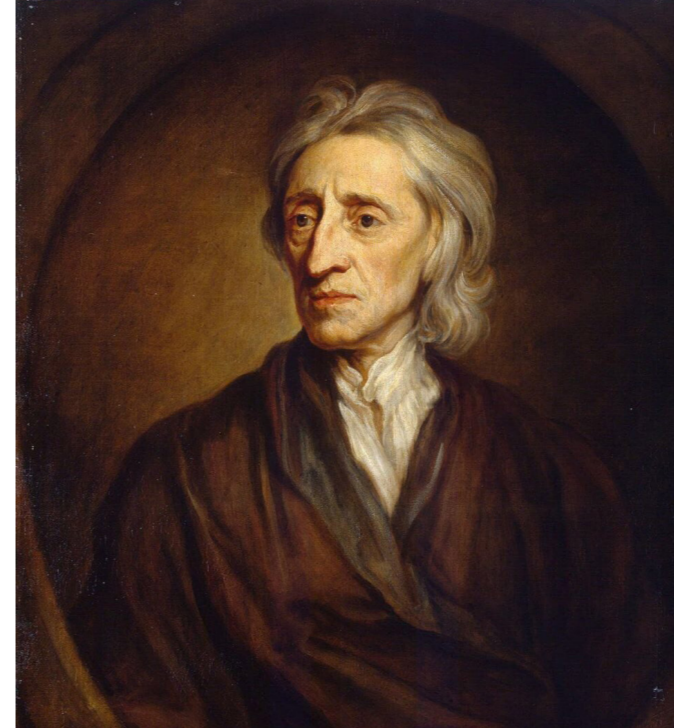
a liberalizmus a társadalmi integráció filozófiája, azaz a modern társadalom megteremtésének legfőbb eszköze. Erre pedig azért képes, mert Európa-szerte meghatározóvá a nemzeti keretek, illetve a nacionalizmus válik.

De kicsit mélyebbre hatolva nézzük meg, mi kötötte össze ezt a két eszmét, és az újabb, a nacionalizmus mivel tudta megtermékenyíteni a korábbi. Eltekintve most attól a későbbi értelmezéstől, hogy a nemzetállamok önző módon bezárultak a saját határaik közé, a 19. századi nacionalizmus az alkotmányos, egyéni jogokra épülő liberális felfogást a közösség egyenrangúságának hirdetésében termékenyítette meg. Ehhez már a francia forradalom, illetve a felvilágosodás is nagy hozzájárulást tesz. Gondoljunk csak arra az egyébként talán kevésbé ismert elemzésre, amelyben Pierre Rosanvallon az angol és a francia liberalizmus különbségeit ecsetelve a francia „illiberalizmus” eredetét keresi. A nélkül, hogy ezt most bővebben kifejteném, annyit jegyzek meg, hogy az angol indivi-

dualizmusból, illetve a képviseleti kormányzás elvéből a francia felvilágosodás – Rosanvallon szerint – nem kér, és a racionalizmust állami és közösségi elemekkel egészíti ki. Ezek a közösségi elvek persze különösen ott voltak meghatározók, ahol a szó szoros értelmében a nemzetné válás kérdése merült fel, hiszen az addig nem volt megoldott. Ilyen esetekben (például Magyarországon) a liberalizmus és a nemzet ügye egy, és a liberálisok ab ovo nemzet-elvűek a kozmopolitának vagy külső erőket képviselőnek tekintett konzervatívokkal szemben.

A döntő tényező tehát, hogy a liberalizmus nem marad változatlan, és nem csak az egyén-elvre épít a továbbiakban.

A nacionalizmus elvét persze sokféleképpen ítélni lehet, de ebben a korszakban a nacionalizmus azt a szándékot fejezi ki, hogy individuális polgárok összességéből, és pusztán a piac által organizált tömegekből közös premisszákon és értékeken nyugvó társadalom szerveződjék. Tehát itt a manchesterizmus túllépéséről és a mai értelemben vett kapitalizmus első alakjának kialakulásáról van szó, arról tehát, hogy mi különböztet meg egyes országokat egymástól. Nem véletlen, hogy Széchenyi István a Kelet Népe című könyvében

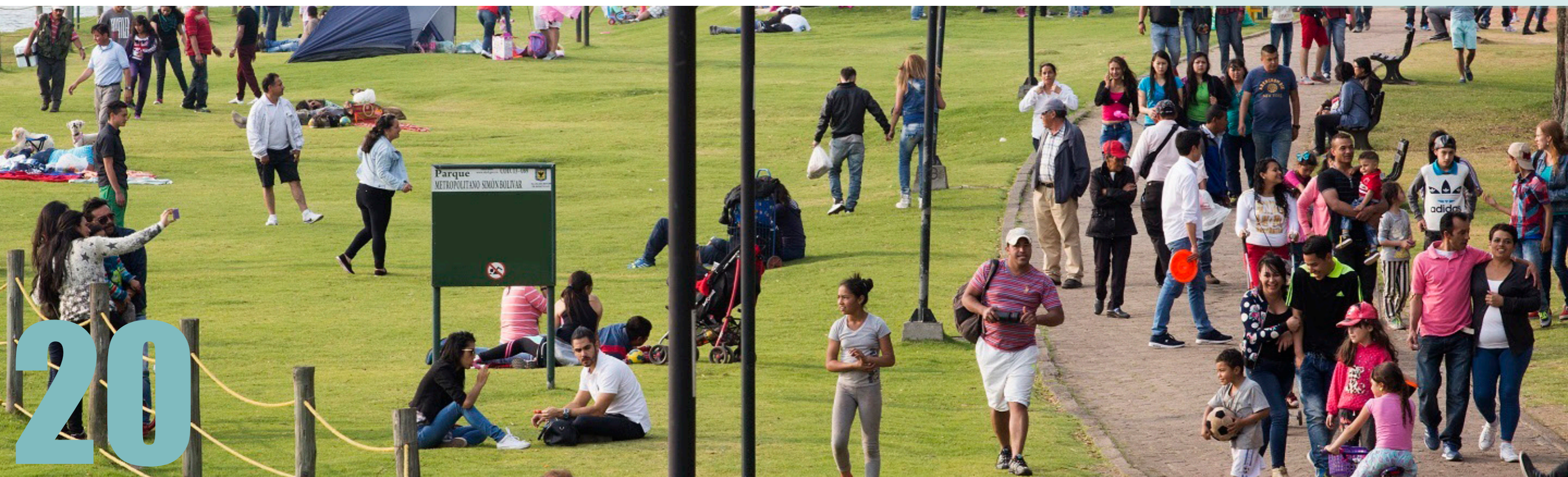


maradása érdekében – szövetséget kötött a nacionalizmussal és fő feladatának tekintette saját társadalmának integrációját a nemzeti érzés felkeltése által. Hangsúlyozottan nem a nemzeti érzés negatív túlhajtásáról van itt szó, hanem valamiféle természetes kapaszkodó kereséséről egy olyan korban, amikor a társadalom tagjainak többsége még nem szavazhat. A liberalizmus-nacionalizmus szövetség azt szolgálja, hogy a társadalom egyben maradjon akkor is, ha a politikához való viszony egyenlőtlen és az úgynevezett nép még éppen csak kiforrólódóban van az „elitnek nepe” korszak viszonyai közül.

A liberalizmus-demokrácia szövetség

úgy fogalmaz, hogy minden országnak megvan a saját karaktere. Egyértelmű nála is és más szerzőknél is, hogy a magyar fejlődésben nincs más út, mint liberalizmus és nemzetépítés összekapcsolódása, ugyanakkor az is tény – s erre majd visszatérek a következő részben –, hogy nálunk nem következett be liberalizmus és demokrácia összekapcsolódása, hasonló módon, mint Nyugat-Európában. De most még nem tartunk itt; most még a 19. században vagyunk, és az első tanulságot úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a liberalizmus – továbbfejlődése és hatalmi ideológiakénti meg-

Ellentétben az előző korszakkal, amikor – mint láttuk – a liberálisok voltaképpen megegyeztek a nacionalistákkal, de legalábbis nem volt köztük erős demarkációs vonal, a 19. század végén a demokraták először a liberálisokkal szemben léptek fel. Ez a szembenállás már korábban elkezdődik, amikor a választójog kiterjesztése (az 1840-es években) felmerül, de a liberálisok engedelményei révén a választójogból addig kizártak fokozatosan elnyerik a szavazati jogot. Ez nagyjából egy évszázados folyamat Nagy-Britanniában, aminek megvan a politikai, sőt pártpolitikai hatása és következ-





ménye is. Nevezetesen az, hogy a választójogi reform közös ügyé, pártokon átívelő témává válik. Nagyjából az 1870-80-as évek azok, amikor mind a liberális, mind a konzervatív párt hozzáteszi a magáét a választójoghoz. Aminek nyilván az is a magyarázata, hogy a korai ellenérzésekkel szemben a folyamatos alulról jövő nyomás komoly hatással van a pártok (főként a konzervatív párt) álláspontjának változására. Ennek a változásnak aztán megvannak az elméleti összefüggései is: John Stuart Mill liberalizmusa már nyit a demokrácia felé és a 20. század fordulóján már világos, hogy a liberalizmus továbbfejlődéséhez szükség lesz egy újabb társeszmére, s ez a demokrácia. A demokrácia végképp oldja a liberalizmust kritizálók legnagyobb kifogását, azt, hogy a liberalizmus a néptől elszakadt eszme, s csak a pénzügyi-műveltségi elit tartozik a vonzáskörébe.

Az által, hogy a választójogot tömegek folyamatos küzdelme hívta életre, létrejön egy olyan állapot, amikor a nép elnyeri azt a formáját, amelyet ma is betölt, tehát kialakul egy olyan helyzet, amikor a demokrácia mindenki társadalmi rendszerévé válik.

Itt persze felvetődik az a kérdés, hogy ez a két eszme vajon mennyiben természetes szövetségese egymásnak. Ha reálsan nézzük, akkor azt mondhatjuk: nem feltétlen természetes szövetségesekről van szó, hiszen sok mindenben éppen ellenkezőleg gondolkodnak a világról. A liberalizmus például nagyon érzékeny a többség uralmára, amire a demokraták mint a demokrácia feltételére tekintenek. A liberalizmus középpontjában az alkotmányosság áll, amit a demokraták olykor – s éppen a többségre hivatkozva – át akarnak lépni, vagy sajtóosan értelmezik. És egészen mást gondol a két eszme a kisebbségről, hiszen a liberalizmus

alapeleme a kisebbségek jogi, erkölcsi és társadalmi védelme, míg a demokraták számára ez korántsem ilyen egyértelmű kötelezettség. A már említett Edmund Fawcett azonban nagyon pontosan és aforisztikusan így fogalmaz: a liberálisok mondják meg, hogy mit, a demokraták pedig azt, hogy hogyan kell tálalni. Az tehát a helyzet, hogy a nacionalizmus ekkor már nem jelent olyan megújító eszmét, ami az individuális alapokat közösséggel kiegészítené. A liberalizmus visszatér az egyéni elvhez, és behozza a törvény által garantált intézmények működését, illetve a liberalizmust kiegészíti a demokrácia maximájával. Ezért nyugodtan kimondhatjuk: a demokrácia első világméretű győzelmét nem Francis Fukuyama, hanem – száz évvel korábban – Andrew Carnegie hirdeti meg. Egy magyarul is megjelent könyvét pedig a szerző Theodore Roosevelt amerikai elnöknek ajánlja: „Theodore Rooseveltnek a valamennyi osztályt egyenlően

megillető jogok legbuzgóbb apostolának, a nép igaz barátjának, a szóban és tettben mintaszerű polgártársnak.”

Tehát míg korábban a nép valamiféle exkluzív kategória, és ezért helyettesíteni kell a nemzettel, addig most a nép, mint az egyenlő emberek közössége jelenik meg, és ezt adja hozzá a demokrácia a liberalizmus gondolati és gyakorlati fejlődéséhez.

Természetesen itt arról beszélünk, hogy Nyugat-Európában egymásra következő szövetségkötések történnek. Ennek háttérében pedig egy másik – eddig nem említett – gondolat áll: a haladás. A haladást a nyugati politikai gondolkodás és fejlődés központi fogalmának kell tekintenünk, amelynek lényege az, hogy a mindenkor vezető ideológiának (a liberalizmusnak) nem lehet „beleragadnia” korábbi szerepébe, hanem energiáit épp a változástól, a megújulástól nyeri. De nagyon lényeges, hogy ezt a változást nem a liberalizmus önmegújulása hordozza, hanem a liberalizmus más eszmékkal való impulzív találkozása. S ha a haladást a liberalizmuson túli tényezőkkel is kapcsolatba hozzuk, akkor már jobban fogjuk érteni, hogy ez a haladás – nyugat-európai értelemben – miért nem következett be például Magyarországon. Magyarországon ugyanis a 19. század második felében továbbra is liberalizmus és nacionalizmus szövetsége a döntő.



23

22

Mondhatni ez egy állandó posztulátum, amelyet nem tud megtörni egy olyanfajta korabeli haladó eszme, mint a demokrácia. Itt ugyanis a liberalizmust és a vele szövetséges nacionalizmust védeni kellett, mert egyrészt a külső ellenfél (Ausztria) erősnek tűnt; másrészt a nép felé való jogkiterjesztést is kockázatosnak tartotta a politikai elit.

Nagyon érdekes azonban, hogy ezzel a status quo védő liberális nacionalizmussal már a korszakban sem volt mindenki elégedett. S most nem feltétlen a polgári radikálisokra gondolunk, akik az egész dualista rendszer súlyos kritikáját fogalmazták meg. Hanem olyanokra is, akik a rendszer integráns részének tűntek. Egy fontos, a korszakban ismert gondolkodó, Bernát István például arról ír, hogy Magyarországon a liberalizmus nem egészül ki demokráciával, azaz a haladás nyugati programja itthon egyáltalán nem érvényesül. S haladás alatt ő például a munka (a munka általi gyarapodás) fogalmának újraértelmezését tekinti, amit akár úgy is tovább gondolhatunk, hogy valamiféle kapitalizmus, a vállalkozás szerepének átalakulása, és lehetőleg nem színlelt, hanem valószínű módon.

Mindenesetre a 20. század elejére a liberalizmus ismét bebizonyította, hogy önmagán túl képes másokra is odafigyelni. Akár a liberális toleranciát is tetten érhetjük ezen a ponton, de ha nem akarunk eddig elmenni, akkor azt mondhatjuk: a liberálisok kiemelkedtek a többi ideológia közül, ugyanis nem csak a liberális pártpolitikát tekintették fontosnak (a 19. század végén már sok országban erősebbek a keresztény vagy a szociáldemokrata pártok), hanem a liberális szellemiséget is. Így tehát ez a bizonyos szövetségi politika szellemi alapok megteremtésében érhető leginkább tetten.

Az, hogy ma a liberális demokrácia gondolata még mindig virulens, ehhez a több mint száz éves előzményhez, a két nem természetes szövetséges egymáshoz igazodásához köthető.

A liberalizmus szövetsége a keresztény- és a



szociáldemokráciával

Ha a liberalizmus-demokrácia szövetség nem természetes, akkor talán ez még inkább elmondható a liberalizmus-kereszténydemokrácia szövetségről. A klasszikus liberalizmust gyakran vallás-és egyházellenes irányzatként aposztrofáljuk, s még akkor is ez tűnik a fő tónusnak, ha tudjuk, hogy például Angliában ez a szembenállás korántsem volt olyan erős, mint például Franciaországban vagy számos más országban. Minden – negatívnak tűnő – történelmi előzmény ellenére azonban a liberalizmus megújulása a 2. világháború után is folytatódott, igaz ekkor a kereszténydemokrácia került vezető szerepbe, miközben magáévá tette a liberális elvek jó részét.

Ha azt kérdezzük, hogy vajon ez a szerepcseré (tehát a liberalizmus látszólagos háttérbe szorulása a kereszténydemokrácia, majd a szociáldemokrácia mögött) miért következett be, akkor az elsők között kell említenünk a két háború közötti korszak fejleményeit, mindenekelőtt azt, hogy a liberális demokrácia korabeli válfaja ebben az időszakban népszerűtlenné vált még a fejlett nyugati országokban is. Természetesen nem egyforma mértékben szorult vissza, mert hatalmas a különbség Németország és Nagy-Britannia között. A lényeg mégis csak az, hogy a liberális elvvel szemben megjelentek a különféle színezetű diktatúrák, amelyek a liberalizmus-demokrácia szövetséget igyekeztek megbontani, és népszerűvé tenni például a demokratikus diktatúra fogalmát. Másfelől két tényező már előre vetítette a kereszténydemokrácia 1945 utáni felemelkedését. Az egyik a nyugat-európai keresztény pártok integráns megjelenése és jelenléte számos nyugati ország életében. Ezekre a pártelőzményekre támaszkodhatott a 2. világháború utáni pártfejlődés. A másik tényező, hogy a nemzetállami fejlődés kritikájaként már a két háború között felerősödtek az Európa föderalizálását kívánó hangok. Olyan gondolkodókra kell gondolnunk, mint Coudenhove-Kalergi gróf, aki az 1920-as évektől sokat tett azért, hogy gondolatilag egy nem nemzetállami, hanem föderális Európát alapozzon meg. Ezekre az előzményekre nagymértékben támaszkodhatott az 1945 utáni

fejlődés, amelyben tehát ismét egy új szövetség körvonalai bontakoznak ki.

Ennek bizonyítására elég megnéznünk Európa alapító atyáinak emlékiratait. Ezekből képet kaphatunk, hogy Nyugat-Európában hogyan képzelik a kereszténydemokrácia szerepét. A sok lehetséges példa közül idézzük Robert Schuman-t, aki lényegében egy szinte teljes mértékben a liberális eszmerendszert vagy annak logikáját integráló nézetrendszer fejti ki. Aminek középpontjában az áll, hogy a nemzetállami fejlődés nagyon sok önzést és kárt okozott, ezért a jövőben ez nem tartható. Itt persze már látjuk azt a problémát is, ami a liberalizmus mai fejlődésében neuralgikus pont, nevezetesen azt, hogy a liberális eszme az első két (fent bemutatott) fázisában nemzetállami keretekhez kötődött. A kozmopolitizmus ideológiája már az 1950-es években megjelenik. A liberalizmus viszonylagos népszerűtlensége miatt nem ennek az ideológiának a képviselői vezetik a megújulást, hanem egy olyan irányzatéi, amely a korábbiakban még nem játszhatott vezető szerepet. De a kereszténydemokraták magukba ötvözik a liberális eszmerendszert, és átveszik annak legfőbb örökségét.

Ezt az örökséget a társadalomra való hatóképességben és az elit-dimenzióval való túlemelkedésben jelöltük meg, annak ellenére is, hogy a liberálisok sokáig ódzkodtak például a

demokratikus jogok kiterjesztésétől. Mivel a liberalizmus a két háború között visszaszorult, az nem volt várható, hogy itt a megújulásban vezető szerepet játsszon. Annál inkább fontos szerepet játszott két másik irányzat megtermékenyítésében. Most csak azt a területet emeljük ki, amelyen a liberálisok a 19. századtól kezdődően sikeresek voltak, és ez a társadalmi kohézió fenntartása.

Az 1950-es évektől a társadalmi kohéziót a jóléti állam biztosítja. Ennek van egy kereszténydemokrata és egy szociáldemokrata megfogalmazása, de a kettő közös lényege, hogy a demokrácia sikeres fenntartásához egy folyamatosan emelkedő, magas életszínvonal és egy erőteljes középosztályosodás járul.

Ritkábban beszélünk arról, hogy a föderális európaiság öntudata ebben az időszakban jelentős tényezővé válik, főként a hidegháborús logikának köszönhetően. A liberalizmus-keresztény- és szociáldemokrácia szövetség lényege ugyanis, hogy Európa nyugati fele elkezd önálló, a másik féltől eltérő jellemzők szerint működni, s ez a különállás nagymértékben integrálja a nyugati társadalmakat. Átörkölvén a liberalizmus korai eszméit, a föderális,



egységes Európa a „jó” Európát jelenti, a vele szemben szovjet védnökség alatt álló „rossz” Európával szemben.

S az említett kozmopolitizmus felől tudjuk értelmezni a két, korábban a liberalizmustól azért tisztos távolban lévő ideológia átváltozását.

Az történik ugyanis, hogy a liberalizmus nem mint pártpolitikai, hanem mint szellemi erő van jelen ebben az újfajta szövetségben, ami e két ideológia liberalizálódását hozza magával.

E liberalizálódás nagyon egyszerűen szólva a keresztény- és a szociáldemokrácia liberálissá válását jelenti, ami mind a mai napig töretlenül megfigyelhető. Voltaképp ennek következménye, hogy az Európai Néppárt egy idő után nem tudott együttműködni a Fidesszel, amely párt illiberálisként kezdte meghatározni magát. A fentiekben kifejtettek alapján viszont érthetőnek vélhetjük, hogy az illiberálisok a liberálissá váláson átesett pártcsalád számára miért nem elfogadható.

De hogy példával is igazoljuk a liberalizmus szellemi-elméleti jellegének fontosságát, hadd utaljunk Karl Popper estére. A liberális filo-

zófus az 1950-es években írja meg főművét, amely azonban rövid idő alatt kilép szigorúan vett elméleti szerepéből és ideológiai jelentőségre tesz szert. Olyannyira, hogy a könyv egyes megfontolásai beépültek például a német szociáldemokrata párt Bad Godesberg-i programjába, majd a Helmut Schmidt által vezetett szociáldemokrácia ideológiájába is. Sőt később a kereszténydemokrata Helmut Kohl is nagymértékben támaszkodott a nyitott társadalom elméletére. Ennek a liberális alapozásnak köszönhető, hogy ez a két irányzat magáévá teszi a haladásnak korábban a liberalizmushoz köthető elvét. Ismét utalunk Robert Schuman-ra, aki könyve egy pontján ki is mondja: a kereszténydemokrácia szerepe az, hogy végig vezessen egy fejlődésen olyan országokat, amelyek korábban nem a nyugati körülmények között éltek.

S ennek az útnak a tartalma már egyértelműen túlmutat a nemzetállamon. Láthattuk: a nemzetállam meghaladásának igénye nem következett logikátlanul a 2. világháború utáni helyzetből. Az történt ugyanis, hogy a két 20. századi háború nyomán kialakulhatott egy olyan megközelítés, miszerint az európai társadalmaknak



történelmi békét kell kötniük egymással, s ezt csak az addigi – nemzetállami alapokon nyugvó – történelem meghaladásával érhetik el. Itt még hozzá kell tennünk liberalizmusnak a történelemtől szóló elméletét.

Nem úgy történelmi a liberalizmus, hogy egyfajta történelmi determinizmust vall. Hanem úgy, hogy a történelmi folyamatban a szabadság felé való mozgást ismeri el meghatározóként.

Benedetto Croce szerint a liberalizmus a legtörténelmibb eszme, és ennek nyomán az aktuális feladat 1945 után a történelemben bűvópataként jelen lévő szabadság megvalósítása. Ami az adott esetben a föderalizálás felé való mozgást jelenti. Azért, mert a nemzetállami szabadság békétlenséget és háborúkat, azaz szabadságellenes állapotot idézett elő. Mindenesetre a liberalizmus 1945 után megtalálta és jó néhány évtizedre biztosította szövetségét e két pártpolitikailag nála erősebb ideológiával. Ily módon talán nem logikátlan az 1945-2010 közötti évtizedeket liberális világrendnek nevezni. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a liberális világrendben az elmúlt év-

tizedben repedések keletkeztek, különösen az után, hogy nyilvánvalóvá vált: a liberalizmus immár új szövetségest talált magának, s ez a kozmopolitizmus.

A liberalizmus-kozmpolitizmus szövetség Elérkeztünk napjainkhoz, s azon belül ahhoz az érzéshez, amit nem pusztán a liberalizmus ellenfelei éreznek, de sok (klasszikus értelemben vett) liberális is. Ez az érzés – s hangsúlyozottan érzés ez, semmint objektív tény – abból ered, hogy a liberalizmus napjainkban egyre kevésbé köthető azokhoz az értékekhez, amelyeket a korábbi szakaszokban integrált magába. Mára az válik egyre szembetűnőbbé, hogy a liberalizmus szinte valamennyi korábbi szövetségeseivel problémás viszonyba került. A nacionalizmussal kapcsolatban fentebb elmondtuk, hogy az elszakadás 1945 után indult és mára szinte visszafordíthatatlanná vált. A demokráciával való szövetség úgyszintén problémás, mert bár a liberálisok fő tétele, hogy a liberális demokrácia az egyetlen létező demokrácia-forma, a demokratikus elemmel kapcsolatos kételyeik egyre nyilvánvalóbbak. Talán a liberalizmus-keresztény- és szociáldemokrácia szövetség a legidőtállóbb, s nem vé-

letlenül: míg az előző kettő a nemzetállamisághoz, az utóbbi a nemzetek feletti kategóriákhoz kötődik.

De persze a liberalizmus és a kozmopolitizmus mai szövetsége nem az 1990-es demokratizálás idején azonnal, hanem jóval később következett be. 1990 körül a liberalizmus egy „felszabadító” ideológia, amely szinte a legtöbbit tette Kelet-Közép-Európa demokratizálásáért. A demokratizálás során kevésbé domborodott ki a liberalizmus-kereszténydemokrácia szövetség azon tartalma, hogy a nemzetállamokra épülő Európa helyébe egy egységes Európát kell teremteni. Egy ilyen program meghirdetése a függetlenségre vágyó volt szocialista országok számára talán végzetes lett volna, és a nyugati elitek ezt nem is erőltették. Annál inkább preferálták a liberalizmus-demokrácia szövetséget, ami az európai fejlődésben a 20. század elején jött létre, és jól illeszthető volt a nemzetállami kereteiket visszanyerő poszt-szocialista térség problémáihoz.

Azonban akkor csak kevesen foglalkoztak azal, hogy a liberalizmus-demokrácia szövetség hangsúlya megváltozott. A 20. század elején, amikor ez a szövetség létrejött, akkor a demokrácia mintegy a liberalizmus korrektívumaként

jelent meg és oldani kívánta a korai liberalizmusban benne rejlő arisztokratizmust. Itt a 20. század végén megfordult a kocka, és a liberalizmus lépett fel a hagyományos demokratikus elv kritikusaként. A liberalizmusnak a liberális demokrácián belüli előre törése valamikor az 1980-as években következik be, és ennek majd csak a 2000-es évektől lesz igazi jelentősége. Azért, mert addig a liberalizmus-demokrácia szövetség jegyében nem teszik fő követelménnyé a nemzetközi keretekbe való integrálódást és a nemzeti alapelvek relativizálását.

Természetesen minél kevésbé rendelkezik nyugatos történelmi fejlődéssel egy ország, annál nagyobb az esélye, hogy a liberalizmus-demokrácia szövetség megbomoljék. De ez még ott is bekövetkezett, ahol a fejlődés évszázados folyamata sokkal kedvezőbb volt, mint Kelet-Közép-Európa számos országában.

Miután pedig a liberálisok az 1990-es évektől a (nem liberális) demokráciákban sok esetben komoly veszélyforrásokat láttak, új szövetséges után kellett nézni, már csak azért is, mert az 1950-es években induló globális projekthez tágitani kellett a nemzeti kereteket és a döntéshozatalba kooptálni kellett a globális aktorokat. A kozmopolitizmussal való szövetség voltaképpen innen eredeztethető. Abból a kiindulópontból, hogy a liberális demokráciák Európában már mindenütt realitások, és ettől kezdve irányt lehet venni a liberális demokráciák nemzetközi hálózatának megteremtése felé. Bizonyos értelemben az először talán Manuel Castells által leírt hálózati társadalmak kora ez, amelyekben azonban már a liberalizmusnak egy átalakult, a nemzeti keretektől kiváló változata vesz részt. Ez által pedig felmerül talán a legfontosabb kérdés: vajon fenn tudja-e tartani ezen új keretek között a liberalizmus azt a képességét, amelyet fentebb, még a nacionalizmussal való szövetség kapcsán társadalom-integráló képességnek neveztünk. Az olvasót emlékeztetjük erre a kitételünkre, amelyet éppen az azt megelőző arisztokratikus liberális tendenciákkal szembe állítva értelmeztünk. Megállapítottuk továbbá, hogy a demokrácia valamint a jóléti állam is egyfajta integrációs formaként jelentkezett, s



ezt azért tehette, mert nemzetállami keretek között világos elvekre épült.

A kozmopolitizmus-liberalizmus szövetség fontos jellemzője, hogy ilyen – a korábbi értelemben vett – világos rendezőelveket nem tartalmaz, s lényegéből adódóan sérti a társadalmi egyenlőség elvét. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy globális folyamatokba a társadalomnak csak egy szűk kisebbsége tud bekapcsolódni; a nagy többség életét továbbra is a nemzetállami keretek határozzák meg. Ez már önmagában is egy óriási kihívás, amelyre eddig a mai kozmopolita demokráciák nem tudnak választ adni. A válasz elmaradása pedig döntően abból fakad, hogy kozmopolita viszonyokra is ki kellene találni társadalomintegráló mechanizmusokat. Csakhogy ilyen mechanizmusok szinte lehetetlenek olyan esetekben, amikor az egyes társadalmakat már nem mint a korábbi szövetségek idején: közösségi mivoltukban integrálják, hanem döntően individuusként. Állításunk itt nagyon sarkos lesz:

a liberalizmus korábbi sikereit sosem azzal érte el, amit neki tulajdonítanak: a kizárólagos egyénelvvel. Hanem azzal, hogy mindig hozzá tudott az egyénelvhez kapcsolni állami vagy társadalmi mechanizmusokat, amelyek segítségével a társadalmi, sőt a politikai kohéziót is biztosította.

S itt érkezünk el alcímbeli kérdésünk megválaszolásához: vajon vannak-e a liberális eszmének (illetve az eszme szövetségkötésének) határai? A határ a kétfajta kohézió (politikai és társadalmi) elvesztése. Ha ugyanis azt a kérdést is meg akarjuk válaszolni, hogy miért növekedett éktelen mértékben a politikai polarizáció szinte mindenütt, akkor azt mondhatjuk: azért, mert a liberalizmus ma olyan szövetséggel működik, amely szövetséges nem tud a liberalizmus rendelkezésére bocsátani olyan kreatív és innovatív eszközöket, amelyekkel a politikai kohézió – természetesen nem változatlan formában, de erősen – fenntartható lenne. Jól látjuk ezt annak a törésvonalnak a megerősödésében, amely globalistákat és szuverenistákat állít egymással szembe. E két tábor ugyanis nem tudja fenntartani azt a szerepmodellt, amely a nemzetállamok korában ideológiailag tagolta a politikai mezőnyt, felosztva azt liberálisokra, konzervatívokra, szo-



ciáldemokratákra stb. A globális-kozmpolita korban teljesen érdektelen az ideológiai háttér, helyette sokkal fontosabb, ki hogyan viszonyul az említett kozmpolita keretekhez.

Az általunk eddig ismert eljárásmodok az egyébként felismert anomáliák kezelésére teljesen hatástalanok. A gyakorta emlegetett világkormányzás ugyanis legfeljebb csak azok számára jelent integráló elvet, akik a világnak abba a szegmensébe tartoznak, amely kiemelt jelentőséggel bír a folyamatok irányítására. Mindenki más számára ez a kormányzási mód egyrészt elvont, másrészt idegen is, hiszen nem találkozik embertömegek mindennapi igényeivel. Ily módon a liberalizmus-kozmpolitiz-

mus szövetség eredménye egy új típusú integrálódás megvalósítása helyett egy szokatlan méretű dezintegrálódás.

Persze nézhetjük a dolgot másfajta szempontból is. Attól ugyanis, hogy a korábbi – liberális alapon nyugvó – társadalmak integráltak és erős kohézióval rendelkezők voltak, nem feltétlen következik, hogy akár a jelen és még inkább a jövő társadalmainak is ilyennek kell lenniük. Megeshet, hogy a liberalizmus és a kozmpolitizmus szövetsége kilép a történelmi folyamatból, és a jövőben nem képzei, hogy integrálni tudja a társadalmakat. Vagy – legyünk megengedőbbek – a társadalmi integrációt a jövőben más elvek mentén képzei el, mint a korábbiakban.

Láttuk, hogy mind a nemzetállammal, mind a demokráciával való szövetségben fontos elem volt széles tömegek bevonása, illetve a széles tömeg számára biztosított azonosulás.

A világtársadalomnak a liberalizmus tanaival kombinált perspektívája az első olyan szövetség, amely ezt az azonosulást nem hívja elő, illetve temérdek mikro-azonosulást implikál, amely azonban megint csak lehetetlenné teszi a társadalmi szövet fenntartását.

Van-e új szövetség a kozmpolitizmus után/helyett?

Zavarba ejtő arra gondolnunk, hogy a jövő az

integrálatlan társadalmaké, de abból a szempontból ez a következtetés nem logikátlan, hogy lehet: itt van a történelem utáni kor igazi következménye. A „vége a történelemnek” tételeddig nem vizsgáltuk meg ebből a szempontból, hanem csak abból, hogy – a liberális demokráciák világméretű győzelmével – a diktatúrák és a demokráciák közötti harcnak van vége.

A kozmpolitizmus-liberalizmus szövetség korában azonban fel kell vetnünk a kérdést: nem lehet-e, hogy a korábbi liberális szövetségi rendszerek állandó elemének, a társadalmi összetartozásnak is vége van?

Ezt a perspektívát (ami sok tekintetben már a jelen is) kénytelenek vagyunk komolyan ven-





ni, és a liberalizmus egyik legnagyobb mai próbatételének tekinteni. Minél több kozmopolita elemmel telítődik ez a szövetség, annál kisebb az esélye, hogy bármi megmaradjon a korábbi liberális szövetségek vívmányaiból. Egyszerűen a szövetség jellegéből adódóan. A kozmopolitizmusban a liberalizmus már nem találja meg igazán korábbi önmagát. Jó lenne persze egyetértenünk Ulrich Beck-vel, aki egy tanulmányában a kozmopolitizmust és a nemzetállamot összeegyeztethetőnek, sőt egymásba folyónak tekinti, de a tapasztalatok azt mutatják, egyáltalán nincs igaza. Ha igaza lenne, nagymértékben támogatnánk gondolatát, és éppen azért, hogy a liberalizmust megtartsuk abban a történelmi állapotában, hogy a társadalmi integráció egyik fő letéteményese. De jelen pillanatban nem lehetünk nyugodtak a liberalizmus-kozmpolitizmus szövetség eredményességét illetően. S akkor még nem is beszéltünk a liberalizmus másik nagy (és a korábbi szakaszok mindegyikén) végig vonuló vívmányáról: a nép valamiféle képviseléről. A liberalizmus történelme ugyanis mind szélesebb néprétegek emelkedő jobb léte társadalmi integráltságuk eredményeképpen. Ma viszont a nép egyre szélesebb rétegei nem integráltak és jólétük nem hogy emelkedne, de nagymértékben csökken.

Ezek nem jó perspektívák, és felvetik annak az igényét, hogy talán új szövetséges után kellene nézni. Ez a kíváncsi meglehetősen súlyos döntés elé állítja a liberálisokat, akiknek ma hasonló dilemmákkal kell szembenézniük, mint amelyekről Fukuyama kapcsán már szoltunk. Emlékezzünk: Fukuyama arról írt, hogy az 1989-90-es demokratizálásban a nyugati demokratáknak a szovjet értelmiség bizonyos része volt a szövetségese. Nem olyanok tehát, akik eszmeileg feltétlen egyetértettek vele, hanem olyanok, akik korábban (olykor antagónisztikus) ellenfelei voltak.

Az ellenfél szerepét akkor sem értettük pontosan, ma pedig az ellenfelet és az ellenséget csak nagyon kevés választja el egymástól, míg nagyon sok tőlünk. Az ellenfél az, aki nem mi vagyunk, s ha mi a történelmi jót, akkor ő a történelmi rosszat képviseli. Márpedig ez a súlyosan leegyszerűsítő kép nagyban akadályozza annak, hogy egy a kozmpolitizmuson túli liberalizmus, mint potenciális szövetségessel számoljon azokkal, akiket most olykor esküdt ellenfeleinknek tekint. Azzal az ellenféllel, amelyektől ideológiailag, világszemléletileg és a

gyakorlatban is távol áll. Amelyet az esetek túlnyomó részében populistának vagy diktatórikusnak tekint.

Azért, mert a mai kor óriási kihívása, hogy a pluralizmust újra érvényre juttassuk, és a pluralizmus nem azt jelenti, hogy egymástól pusztán árnyalatokban különböző nézeteket kell egyesíteni, hanem egymástól nagyon mélyen különböző csoportokat.

Másképp is fogalmazhatunk: a pluralizmus nem a győztes táboron belüli, hanem győztesek és vesztesek közötti újrajta (ha tetszik: történelmi) megegyezés, amelynek célja az eredeti liberális népképviselőt korszerű formáinak és vele együtt a politikai és a társadalmi integráció életképes modelljének megtalálása.

Ahhoz, hogy a liberalizmus visszataláljon legjobb történelmi hagyományaihoz, ma nem olyan szövetségesek kellenek, amelyek az egyébként is hatalmas társadalmi különbségek növeléséhez vezetnek, hanem olyanok, amelyek a csökkentéséhez.

Ez a szövetséges ma a liberalizmuson kívüli, de egy fontos tulajdonsága mégis szövetséges szerepre predesztinálja: ő a többség.

Írásunk mottója pedig az, hogy a szabadság hívei önmagukban kevesen vannak. Manapság nem egy másik kisebbségtől, hanem a többségtől kell támogatást kapniuk.

Ma tehát a liberalizmusnak egy minden mást megelőző feladata van: megérteni saját magát, saját maga történelmi sikerességét, beleértve a mostani kudarcokat is. Vigyáznia kell, mert a sikert nem csak annak köszönheti, mint sokan gondolják, hogy ő a mindenkor progresszió. Hanem annak, hogy volt mondanivalója a népről a népnek, és ki is találta azokat a technikákat, amelyek a liberalizmus crédojának tűnő individualizmuson túlmutatva az egész közösséghez elértek. Inkluzív eszme és inkluzív gyakorlat volt, amely mára exkluzívá vált. Ha a folyamat megállításához, majd visszafordításához az ellenfelek támogatása kell, akkor velük (vagy közülük néhányal) kell szövetséget kötni. A kozmpolitizmus-liberalizmus szövetség végtelenségig feszítése nem a megoldás, hanem a probléma maga.



Senkit sem érdekel Magyarországon a történelem



Amerika szuperkredd után



Kampánytéma lesz az akkugyárak kérdésköre?



Vészcsengő Orbánnál, erős érzelmek Magyaránál



XIX. századi antiliberális kritika

